

УДК 373.5.015.31:316.613

В. А. ВОЛКОВА

кандидат педагогічних наук, доцент

І. В. КУШНІР

Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті зазначено, що на сучасному етапі розвитку суспільства більше шансів досягти життєвого та професійного успіху має особистість соціально активна, мобільна, яка вміє працювати в команді, виконувати різні соціальні ролі. Акцентовано, що саме соціальна компетентність є дефініцією, яка містить у собі всі наведені вище якості та вміння. Зауважено, що, не зважаючи на деякі протиріччя у визначенні терміна та структури соціальної компетентності, сучасні дослідники одностайні в тому, що соціальна компетентність є інтегральним поняттям, що включає психологічні якості, вміння та навички, мотивацію особистості. На кожному віковому етапі особистості соціальна компетентність має свої особливості, які необхідно враховувати в соціально-педагогічній роботі. Розглянуто розвиток соціальної компетентності старшокласників.

Ключові слова: соціальна компетентність, соціалізація, соціальні ролі, старший шкільний вік, особистість.

Перетворення в суспільному житті та економіці зумовлюють необхідність змін в освіті та вихованні. До результатів шкільного навчання суспільство висуває нові вимоги: сучасний старшокласник має володіти не тільки знаннями та вміннями з конкретних навчальних предметів, а й здатністю бути активним у соціальному житті, постійно розширювати сфери конструктивної взаємодії з іншими людьми, свідомо збагачувати власний соціальний досвід.

У педагогічній літературі висвітлено питання формування соціальної компетентності в дошкільників і молодших школярів (Н. Белоцерковець, М. Гончарова-Горянська, О. Казанцева, О. Кононко), підлітків (С. Данілов, І. Святова), у сільських школярів (В. Басова, В. Цветков), в учнівської молоді, студентів (С. Бахтєєва, Н. Кузьміна, Н. Лупанова, Л. Митіна та ін.), у курсантів (І. Ледньова, І. Сиротін та ін.), у дітей групи ризику (Д. Воронцов) та в дітей з особливими потребами (В. Нечипоренко, О. Позднякова).

Загальні підходи до розуміння сутності та структури соціальної компетентності викладено в працях В. Басової, В. Зеєра, І. Зімньої, Н. Кузьміної, Ю. Татура, Р. Тугушева, І. Федотенко.

Мета статті – теоретичне обґрунтування проблеми розвитку соціальної компетентності старшокласників; розробка, впровадження та визначення ефективності соціального проекту, спрямованого на розвиток соціальної компетентності старшокласників.

Поняття “соціальна компетентність” є інтеграцією двох латинських термінів “*compete*” (досконале володіння справою, знаннями) та “*socialis*” (суспільний, пов’язаний з життям і стосунками людей у суспільстві). Синтезуючи ці два терміни, соціальну компетентність можна трактувати як во-

лодіння соціальними повноваженнями, певним рівнем соціальної компетентності, соціальними знаннями, які дають змогу існувати та діяти в соціумі; наявність соціального авторитету [2, с. 121].

В процесі аналізу та оцінювання наукових підходів до визначення дефініції соціальної компетентності в сучасній психології та педагогіці погляди авторів умовно поділяють на три групи [3, с. 11].

Перша група авторів (В. Басова, І. Зимня, Є. Заріпова, Н. Калініна, Г. Марасанов, Н. Рототаєва та ін.) розглядає соціальну компетентність у контексті процесу соціалізації особистості, коли відбувається засвоєння та активне відтворення особистістю соціального досвіду, цінностей, норм, установок, властивих певному суспільству, соціальній групі. Такий підхід найчастіше зустрічається в працях, орієнтованих на шкільний та юнацький вік.

Наступна група авторів (Є. Коблянська, С. Краснокутська, О. Мачехіна, В. Цветков та ін.) розглядає поняття “соціальна компетентність” із позиції теорії соціальних ролей, які людина виконує протягом життя.

Третя група авторів (О. Асмолов, Г. Солдатова, С. Рачева та ін.) згідно з культурно-історичною теорією Л. Виготського, соціальну компетентність особистості визначає як продукт соціальної ситуації розвитку – специфічної системи відносин середовища та суб’єкта, відображеної в його переживаннях і реалізованій у спільній діяльності з іншими людьми.

Зважаючи на багатозначність тлумачень категорії “соціальна компетентність” у соціально-педагогічній та психологічній літературі, підсумуємо визначення деяких дослідників із цього питання.

На думку О. Асмолова, соціальна компетентність – це продукт соціальної ситуації розвитку специфічної системи відносин середовища та суб’єкта, який відображений у його переживаннях і реалізується в спільній діяльності з іншими людьми [1, с. 13].

За визначенням В. Нечипоренко, соціальна компетентність – це здатність і готовність особистості до соціальної дії, активності та мобільності, набуття й виконання пов’язаних з ними соціальних ролей [6, с. 57].

О. Позднякова вважає, що соціальна компетентність – це багатомірна, багатоаспектна, інтегральна якість особистості, здатної до оволодіння системи знань, гнучких умінь, узагальнень, навичок та активного відтворення соціально-культурного досвіду в певній галузі практичної діяльності; готовність жити в надскладному суспільстві, досягати соціально значущих цілей, ефективно взаємодіяти й вирішувати життєві проблеми; здатність брати відповідальність, ініціативу, активну участь у командній роботі; показник особистісного розвитку й чинник розвитку в учнів самостійної діяльності, самоініціативи, самокерування, самопізнання, самоактуалізації та самореалізації [8, с. 43].

На думку І. Єрмакова, соціальна компетентність – це здатність і готовність особистості до соціальної дії, соціальної активності та мобільності, набуття й виконання пов’язаних з ними соціальних ролей [2, с. 52].

І. Зимня під соціальною компетентністю розуміє збірне поняття, яке визначає рівень соціалізації людини, вищій рівень її соціальної активності

та освоєння дійсності; моральну та правову зрілість особистості; особистісну якість, яка забезпечує відносини людини зі світом на основі її ставлення до себе, суспільства та діяльності [3, с. 32].

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти”, соціальна компетентність є здатністю особистості продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі та функції в колективі [7, с. 9].

А. Мудрик вважає, що соціальна компетентність – це ефективність або адекватність, з якою індивід здатний вирішувати різноманітні проблемні ситуації, з якими він зустрічається. Загалом соціальну компетентність можна уявити як знання про соціальний світ і про себе, своє місце в цьому світі, способи поведінки й поведінкові сценарії [5, с. 79].

Аналіз категорії “соціальна компетентність” виявив її багатоаспектність і відсутність єдиного погляду на її зміст. Подальший аналіз соціально-педагогічної літератури вказує на те, що соціальна компетентність має складну структуру та компоненти. Підтвердженням цієї тези є наведені нижче структурно-логічні моделі, які репрезентують існуючі підходи до виділення компонентів соціальної компетентності.

На думку І. Зимньої, соціальна компетентність містить такі складові:

- когнітивний компонент – володіння знаннями про зміст компетентності;
- мотиваційний компонент – готовність до прояву компетентності;
- ціннісно-смісловий компонент – ставлення до змісту компетентності та емоційно-вольова регуляція процесу й результату реалізації компетентності;
- поведінковий компонент – досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних та нестандартних ситуаціях [3, с. 12].

С. Макаров вважає, що зміст соціальної компетентності становлять взаємозв'язки знань, умінь, навичок і досвіду. В особистісному аспекті компетентність є якістю, в якій, при всій цілісності, можна виявити конкретні компоненти:

- мотиваційно-особистісний;
- когнітивний;
- операційний [4, с. 10].

У дослідженнях багатьох авторів (Г. Білицька, А. Брушлінський, А. Вербицький, І. Зимня, Є. Коблянська, С. Краснокутська, А. Кукліна, В. Куніцина, О. Николаїв, У. Пфінгстен, В. Ромек, Н. Ротатаєва, Г. Сівкова, Ю. Татур, Р. Хінтч та ін.) до структури соціальної компетентності зараховано:

- уміння та навички (діяльнісна складова);
- розуміння, уявлення, аналіз тощо (когнітивна складова);
- соціально-психологічні характеристики особистості [6, с. 42].

Отже, спираючись на аналіз наукових праць, можна дійти висновку, що при визначенні змісту соціальної компетентності виникає низкатрудинощів, оскільки більшість авторів обмежується лише виявленням змістов-

них елементів соціальної компетентності. Незважаючи на те, що дослідження соціальної компетентності є актуальним, учені не мають єдиної думки щодо визначення цього поняття, структури, механізмів та умов її цілеспрямованого розвитку в освітньому процесі. Причиною цього є складність та інтегративність цього терміна, що є комплексним конструктом, який охоплює знання, вміння, здібності, навички та досвід людини.

Важливим є не лише дослідження визначення поняття, структури та змістового наповнення соціальної компетентності, а й її формування та розвиток на різних вікових етапах. Кожен віковий період має свої особливості, які варто враховувати під час проведення діагностики, здійснення підбору або розробки певних форм і методів роботи, спрямованих на розвиток соціальної компетентності особистості.

Для успішного виконання будь-якої діяльності людина потребує норм, на основі яких здійснюється планування, відстеження ефективності та рефлексія результатів. Тому для розвитку соціальної компетентності старшокласників педагоги повинні чітко знати її особливості розвитку в цей період.

Серед багатьох існуючих вікових періодизацій періодизація Д. Ельконіна є найбільш поширеною в українській педагогіці. Згідно з цією періодизацією, старший шкільний вік триває з 13–14 до 16–17 років.

Становлення соціальної компетентності старшокласників відбувається в контексті соціальної ситуації розвитку, властивої для цього періоду. Нова соціальна позиція старшокласника змінює для нього значущість учіння, яке, порівняно з підлітковим віком, стає основним. Це пов'язано з тим, що складається нова мотиваційна структура учіння. Домінуючими серед мотивів старшокласників є мотиви, пов'язані з самовизначенням і підготовкою до самостійного життя. Саме в старшому шкільному віці проявляється свідоме позитивне становлення до навчання. Серед старшокласників спостерігається тенденція до зростання інтересу до предметів, які пов'язані з вибором майбутньої професії, та до зменшення інтересу до інших предметів.

Отже, старшокласники більш активно залучаються до соціального життя й стикаються з необхідністю особистісного, професійного та соціального самовизначення, відбувається становлення їх особистісної ідентичності. Старшокласник утворює численні соціальні зв'язки в школі та поза школою, вчиться вирішувати проблеми міжособистісних стосунків, формуються навички виконання різноманітних соціальних ролей, уміння досягати поставлених цілей. Закінчуючи школу, старшокласники повинні бути психологічно готові до дорослого життя, вибору майбутнього фаху та вступу до вищого навчального закладу. Виходячи з цього, проблема розвитку соціальної компетентності є досить актуальною в старшому шкільному віці.

Ефективний розвиток соціальної компетентності старшокласників можливий лише завдяки їх активній участі в соціальному житті та роботі в групах. Ця діяльність повинна бути організованою та систематичною й ві-

дбуватися під керівництвом педагогів і фахівців соціальної сфери. Виходячи з цього, найефективнішим засобом розвитку соціальної компетентності старшокласників, на наше глибоке переконання, є соціальний проект.

Для перевірки робочої гіпотези нашого дослідження проведено педагогічний експеримент на базі комунального закладу “Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатoproфільний центр” Запорізької обласної ради з вихованцями – учнями десятих та одинадцятих класів. До складу експериментальної та контрольної груп увійшли відповідно 14 та 16 учнів.

Для виявлення рівнів розвитку соціальної компетентності старшокласників було використано “Шкалу соціальної компетентності” (розроблена А. Прихожан за типом шкали соціальної компетентності Е. Долла).

На початку дослідження 28,6% старшокласників експериментальної групи виявили середній рівень розвитку соціальної компетентності, 57,1% – середньо-низький, 14,3% – низький, середньо-високий та високий рівень розвитку соціальної компетентності не властиві жодному опитаному старшокласнику експериментальної групи.

25% старшокласників контрольної групи мають середній рівень розвитку соціальної компетентності, у 56,3% старшокласників рівень розвитку соціальної компетентності є середньо-низьким, у 18,7% – низьким. Високий та середньо-високий рівень розвитку соціальної компетентності не виявив жоден з опитаних старшокласників контрольної групи.

Ми передбачали, що залучення старшокласників до процесу соціального проектування має вирішувати декілька провідних завдань: сприяти розвитку соціальної компетентності, навичок індивідуальної та колективної творчої діяльності, допомагати досягти старшокласнику практичних життєвих результатів (освітніх, особистісних, соціальних) і створювати умови для інтеріоризації принципів соціального проектування, необхідних для становлення життєвого проектування.

Для залучення старшокласників до соціально значущої діяльності було обрано соціальний проект, спрямований на надання допомоги вихованцям будинку дитини “Сонечко”.

Реалізація проекту вимагає впровадження таких форм роботи:

1. Обговорення важливості благодійництва, акцентування на проблемах дітей, позбавлених батьківського піклування.
2. Підготовка вистави “Бал у королівстві Ввічливості” для проведення свята для вихованців будинку дитини “Сонечко”.
3. Оформлення актові зали для проведення вистави “Бал у королівстві Ввічливості”.
4. Виготовлення подарунків для вихованців будинку дитини “Сонечко”.
5. Створення портфолію проекту “Промінь доброти”.
6. Демонстрація презентації щодо виконаної роботи.

Кінцеві продукти:

- поставлена старшокласниками вистава “Бал у королівстві Ввічливості”;
- оформлення актовї зали для проведення вистави “Бал у королівстві Ввічливості”;
- іграшки, виготовлені старшокласниками для вихованців будинку дитини “Сонечко”;
- мультимедійна презентація зі звітом старшокласників про виконану роботу.

Формою представлення результатів проектної діяльності був звіт-самоаналіз старшокласників про виконану роботу, який супроводжувався демонстрацією підібраних матеріалів (мультимедійною презентацією).

Термін реалізації проекту: березень–травень 2016 р.

Періодичність: 1 заняття на тиждень (загалом – 9 занять).

Очікувані результати:

- розвиток соціальної компетентності старшокласників;
- реальна психологічна допомога вихованцям будинку дитини “Сонечко”;
- розвиток уміння старшокласників працювати в групі;
- набуття навичок самостійної організації та проведення розважальних і творчих заходів;
- розвиток інтересу старшокласників до волонтерської діяльності.

Для визначення ефективності впровадженого соціального проекту, спрямованого на розвиток соціальної компетентності старшокласників, було проведено повторне діагностичне дослідження рівня розвитку соціальної компетентності старшокласників за методикою А. Прихожан.

Порівняльні дані, отримані під час первинного та повторного діагностичного дослідження, показали, що в експериментальній групі після впровадження соціального проекту показники рівнів розвитку соціальної компетентності старшокласників мають досить позитивну динаміку: відсоток старшокласників із середньо-високим рівнем розвитку соціальної компетентності підвищився на 7,1% (з 0% до 7,1%). Відсоток старшокласників із середнім рівнем збільшився на 7,2% (з 28,6% до 35,8%). Відсоток старшокласників з низьким рівнем розвитку соціальної компетентності знизився на 14,3% (з 14,3% до 0%).

У контрольній групі показники рівня розвитку соціальної компетентності старшокласників змінилися так: відсоток старшокласників з низьким рівнем розвитку зменшився на 6,2% (з 18,7% до 12,5%); відсоток старшокласників із середньо-низьким рівнем розвитку соціальної компетентності зріс на 6,2% (з 56,3% до 62,5%). Високий та середньо-високий рівень розвитку соціальної компетентності не виявив жоден з опитаних старшокласників контрольної групи.

Висновки. Отже, на основі аналізу отриманих діагностичних даних можна стверджувати, що залучення старшокласників до соціально значу-

щої діяльності під час реалізації соціального проекту сприяло розвитку їх соціальної компетентності.

Список використаної літератури

1. Асмолов А. Г. Социальная компетентность классного руководителя: режиссура совместных действий / А. Г. Асмолов. – Москва : Просвещение, 2007. – 156 с.
2. Єрмаков І. Г. Проектне бачення компетентнісно спрямованої середньої школи : практико-орієнтований посібник / І. Г. Єрмаков, В. В. Нечипоренко, Д. О. Пузіков. – Запоріжжя : Вид-во ХННРБЦ, 2011. – 204 с.
3. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании / И. А. Зимняя. – Москва : Издательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
4. Макаров С. В. Психолого-дидактические условия и факторы формирования акмеологической компетентности кадров управления : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 03.13.00. / С. В. Макаров. – Москва, 2004. – 21 с.
5. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В. А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – Москва : Академия, 2000. – 200 с.
6. Нечипоренко В. В. Системний розвиток навчально-реабілітаційного центру як умова формування життєвих компетенцій в учнів з обмеженими можливостями здоров'я : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / В. В. Нечипоренко. – Київ : Інститут спеціальної педагогіки АПН України, 2006. – 207 с.
7. Про затвердження державного стандарту початкової загальної освіти : Постанова Кабінету міністрів України від 20.04.2011 р. № 462 [Електронний ресурс]. – Київ, 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://kyiv-oblosvita.gov.ua/index.php?mode=n_doc_1&file=km462_11_1.
8. Позднякова О. Л. Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я засобами проектної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / О. Л. Позднякова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2010. – 223 с.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2016.

Волкова В. А., Кушнір І. В. Развитие социальной компетентности старшеклассников

В статье обозначено, что на современном этапе развития общества жизненного и профессионального успеха имеет больше шансов достичь та личность, которая является социально активной, мобильной, умеет работать в команде, исполнять разные социальные роли. Акцентировано на том, что именно поэтому социальная компетентность является дефиницией, которая включает в себя все вышеперечисленные качества и умения. Отмечено, что несмотря на некоторые противоречия, исследователи согласны в том, что социальная компетентность является интегральным понятием, которое включает психологические качества, умения и навыки, мотивацию личности. Констатировано, что на каждом возрастном этапе личности социальная компетентность имеет свои особенности, которые необходимо учитывать в социально-педагогической работе. Рассматриваются особенности развития социальной компетентности старшеклассников.

Ключевые слова: социальная компетентность, социализация, социальные роли, старший школьный возраст, личность.

Volkova V., Kushnir I. Development Social Competence Seniors

At the current stage of society development, personality being socially active, mobile, capable of working in a team and performing various social roles is more likely to achieve success in life and professional development.

That is why the topic of social competency was selected as the topic of the given article and definition of which, in our opinion, includes all of the above qualities and skills. Nowadays, there is no single viewpoint among researchers on the definition and structure of social competence. Despite some controversy, researchers agree that social competence is an integral concept, including psychological qualities and skills and motivation of the individual. During every of individual's age stage, social competence has its own peculiarities that are to be taken into account in the psychological, social and educational work. In the current paper, we reviewed the development of social competence in senior pupils. It is in the senior school age, a person faces a difficult life and professional choice, which the further life is going to depend on. Only a socially mature, active and mobile, capable of taking into account all the consequences and challenges of this decision individual is able to make this choice on his/her own. Social competence is included into all these qualities. In addition, after leaving school, young people often begin to live independently without parental care, and they should be ready to the change in social roles. Having said that, we believe that there is a need for the development of social competence in the senior school age.

So based on the analysis of the diagnostic data can be argued that attract high school students to socially significant activities during the implementation of social projects contributed to the development of their social competence.

Key words: *social competence, socialization, social roles, senior school age, personality.*